

"שפּרה ופּועה"

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

הגיליון מופיע באתר 'לדעת' וכן ניתן לקבלו לאימייל מדי שבוע על ידי שליחת בקשה. ,
eisikovits1@gmail.com

058-4852-443

אודה לכם אם תעבירו את העלון לאנשיכם או כתובות של נציג עלון. אשמח לקבל הערות מחכימות
 ובל"נ אשתדל להתייחס אליהם. גם רשות להדפיס / לחלק / להעתיק / לשמור. - בשעת הצורך
 הרשות נתונה לאמור מהדברים שבעלון אף שלא בשם אומרם. אבל הבא להדפיס וידפיס בשם
 אומרם. יביא גאולה לעולם. כמו כן יש אפשרות לקבל כל עלון בכל שפה כמעט שתרצו בתרגום של
 ווארד .

החיבור הראשון הופיע במסגרת

'מפעל ליקוטי שמואל'

"זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו"

בשעה טובה ומוצלחת, בסייעתא דשמיא, רואה אור ספר חדש ומפעים

ליקוטי שמואל – חומש בראשית

לאחר שנים של עיון, איסוף, ליקוט ועריכה, יוצא לאור ספר ייחודי המאגד את **מיטב** – סוף מעשה במחשבה תחילה
הקטעים, המאמרים, הסיפורים והמשלים שהופיעו בעלוני פרשת השבוע בשנים האחרונות. דברי חן ושכל טוב,
 שנבחרו בקפידה וערוכים בטוב טעם, כדי להחיות את הלב ולהאיר את השולחן

- מתוכן הפרקים: רעיונות מאירי עיניים לפרשיות השבוע • משלים מעוררי מחשבה • סיפורים נוגעים ללב • פנינים להעשרה ולהעברה בשולחן שבת

מתאים ללימוד אישי, למסירת דבר תורה ולשיחה משפחתית

ערוך ומוגש בעמל רב על ידי הרה"ג **שמואל אייזיקוביץ** שליט"א

קעת למכירה במחיר שווה לכל **נפש** – כרך ראשון על **חומש בראשית**

להזמנה

<https://dash.bookpod.co.il/product/2231>

שפרה ופועה

שפרה ופועה הן שתי מיילדות, שסיפורן מופיע בתחילת ספר שמות סיפורן הוא מהסיפורים הבודדים המספרים את סיפורן של מיילדות במקרא: ויאמר מלך מצרים למיילדות העברית, אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה. ויאמר בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים, אם בן הוא ונקמתן אותו, ואם בת היא נחיה ותיראן המיילדות את האלהים, ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים, ונתחיינן את הילדים. ויקרא מלך מצרים למיילדות ויאמר להן: מדוע עשיתן הדבר הזה ונתחיינו את הילדים. ותאמר הן המיילדות אל פרעה: כי לא כנשים המצריות העבריות, כי חיות הנה – בטרים תבוא אלהן המיילדות וילדו ויטב אלהים למיילדות ויגרב העם ויעצמו מאד. ויהי כי יראו המיילדות את האל-הים ויעשו להם בתים.

— ספר שמות, פרק א', פסוקים ט"ו-כ"א

זהותן

שפרה ופועה מוזכרות במקרא רק בקטע זה, ולכן עסקו הפרשנים בניסיון לזהותן. יש שסברו שהן עבריות ויש שסברו שהן מצריות. נקודת המוצא של הגישות השונות היא משמעות הביטוי "למיילדות העבריות". יש הרואים את המילה "העבריות" כלוואי המתאר את המיילדות, ומכאן שאלה מיילדות עבריות, ויש הרואים את המילה "העבריות" כמושא פעולתן, כלומר כאילו נכתב "למיילדות את העבריות", ומכאן אפשר שאלה מיילדות מצריות.

יוסף בן מתתיהו, בספרו "קדמוניות היהודים", כתב: "והמלך פחד וצווה בעצתו של אותו אצטגנין להשליך היאורה ולהרוג כל זכר שיוולד לבני ישראל, ופקד שמיילדות מצריות תשגחנה בשעת חבליהן של נשי העברים ותקפדנה על לידותיהן. עליהן הייתה מוטלת החובה, לפי פקודת המלך, להיות המיילדות, הואיל ונדמה שהן לא תעבורנה על החלטת המלך מחמת היותן בנות עמו."

ילקוט שמעוני המשיך בדרך זו, ומנה את שפרה ופועה ברשימה של נשים שהתגירו והצטרפו לעם ישראל.

יעקב דילישקאש בן המאה ה-14, בפירושו "אמרי נועם", מנמק גישה זו: "מצאתי בשם רי"ח ששפרה ופועה מצריות היו מתחילה ונתגירו, דאם לא כן תימה, היאך ציוה אותן להרוג את היהודים, וגם הן היאך הודו לדבריו, והלא אמרו: בכל יעבור ואל יהרג חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים? לכך כתיב "ותיראנה המילדות", אע"פ שלא היה להן לירא מתחילה, דאם לא כן מאי רבותייהו ומאי יראה היתה זו? פשיטא".

גם דון יצחק אברבנאל תמך בגישה זו ונימק: "ולא היו עבריות, כי איך יבטח לבו בנשים העבריות שימיתו ולדיהן, אבל היו מצריות מילדות את העבריות, ר"ל עוזרות אותן ללדת, כמו שנאמר 'בילדכן את העבריות'".¹

במסכת סוטה ניסו לזהותן עם נשים עבריות אחרות המוזכרות במקרא, ומוצעים שני זיהויים מתחרים: "רב ושמואל, חד אמר: אשה ובתה, וחד אמר: כלה וחמותה. מאן דאמר אשה ובתה, יוכבד ומרים. ומאן דאמר כלה וחמותה, יוכבד ואלישבע".

רש"י מפרש בעקבות התלמוד, ששפרה ופועה הן יוכבד ומרים. הרב ברוך הלוי אפשטיין, בפירושו "תורה תמימה", מדייק באמרו: "לפי חשבון השנים של מרים ושל אלישבע אז, קשה לומר שהיו אז מילדות, ובמדרש רבה מבואר שהיו רק עוזרות ליוכבד במה שצותה עליהן."

שד"ל מונה תומכים בכל אחת משתי הדעות, ומנמק את תמיכתו בדעה שמדובר במילדות מצריות:

"דעת רז"ל (שמות רבא א' י"ז) ואונקלוס ורשב"ם ורמב"ן שהיו המילדות האלה מזרע ישראל, ודעת המתרגם האלכסנדר והירונמוס ויוסף פלאויוס ודון יצחק שהיו מצריות מילדות העבריות, וכן נראה, כי איך ייתכן שיצוה לבנות ישראל להכרית את כל בני עמם ויאמין שלא תגלינה הדבר? וקלעריקוס טוען, שאם לא היו עבריות היה לו לומר "למילדות לעבריות", וראזנמילר הגיה ואמר שהיה לו לומר "את העבריות"; ואין זו טענה, כי אמת שיכול היה לומר "למילדות את העבריות", אך אפשר גם לומר "למילדות העבריות" בהשמטת מלת "את", כמו "האדם האוכל הבוסר" (ירמיה ל"א כ"ט). ומה שטענו ממה שכתוב "ותיראן המילדות את האלהים", איננה טענה כלל, כי "את ה" אין כתוב כאן, אלא "את האלהים", וכל מי שיש לו אלוה (יהיה אלהי אמת או אלהי שקר), הלא יירא מהכרית עוללים שלא חטאו, יהיו מאיזה עם שיהיו, ודוגמת זה נאמר בעמלק "ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים" (דברים כ"ה י"ח); ותלמידי חביבי החכם ר' יעקב חי פארדו

זצ"ל מוסיף, שאם היו מעם אחר, יצדק לומר שעשו זה מיראת האל ולא מאהבה, אך אם היו עבריות אין צורך להזכיר יראת האל, כי כל אדם אוהב בני עמו"

נחמה ליבוביץ הצטרפה לדעה שהמיילדות היו מצריות, והוסיפה נימוק משלה, המתבסס על מקומות נוספים בתורה שבהם מוזכרת יראת א-לוהים:

"ויושם לב לכך, שבכל המקומות אשר בהם הנכרי ישובח, על כי יש בלבו יראת אל-קים או יגונה על כי איננה בו, בכל אותם מקומות "יראת א-להים" מתבטאת בהתנגדות אל בן עם אחר, אל בן המיעוט. כי יחס זה אל הזר, אל חסר הכוח ונטול החסות, הוא הוא אבן הבוחן – אם יש יראת א-לקים בלב או אין. לכן גם בגלל הביטוי הזה "ותיראנה המיילדות את הא-לקים" נראה, שעדיף הפירוש האומר: מצריות היו".

היא מוסיפה מוסר השכל הנלמד מסיפור זה:

"יש לתת את הדעת על כך שהתורה מראה לנו בתוך ים של רשע ועריצות – ודווקא בסמוך לפסוק יג המראה את מצרים (הממלכה והעם) ברשעותם – כיצד יכול הפרט לעמוד נגד הרשעות, להתקומם לפקודה, לא לציית לה, ולא לגול מעל עצמו את אשמת הרצח באמרו: קבלתי פקודה מאת מלכי. ואין צדיקות או רשעות תוצאה של השתייכות לאומית או גזעית, וכשם שיצאו רות ונעמה ממואב ומעמון, כן היו שתי צדקניות אלה ממצרים".

שמותיהן

המיילדות היחידות במקרא שאינן אנונימיות, הן שפרה ופועה. בניגוד לכל המיילדות הנזכרות במקרא ומזוהות באמצעות עיסוקן בלבד, הרי שה"מיילדות העבריות" נזכרות בשמותיהן. החוקרים חלוקים האם השמות שפרה ופועה הם שמות מלאכותיים או שמות ששימשו גם נשים אחרות בעת העתיקה ויליאם פוקסוול אולברייט ואחרים קשרו את השם פועה עם פע'ת, בתו של דנאל הנזכרת באפוס האוגרית עלילות אקהת, וייחסו לשם את המשמעות האוגריתית של פע'ת = ילדה או בחורה. אחרים מצאו בשם משמעות מערבית וטענו שמשמעותו "ריח בושם", "פריחת הכופר" או גור של גמל.

התלמוד במסכת סוטה דורש את שמותיהן: "תניא כמאן דאמר אשה ובתה, דתניא: שפרה - זו יוכבד, ולמה נקרא שמה שפרה? שמשפרת את הולד. דבר אחר: שפרה - שפרו ורבו ישראל בימיה. פועה - זו מרים, ולמה נקרא שמה פועה? שהייתה פועה (ומוציאה את הולד). דבר אחר: פועה - שהייתה פועה ברוח הקודש, ואומרת: עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל."

דון יצחק אברבנאל הלך בעקבות התלמוד ופירש ששפרה ופועה הם שמות גנריים:

"שהיה מנהג במצרים, שהיו באות שתיים מיילדות לעמוד עם כל אשה שהיתה יולדת, והאחת מהן היה עסקה בהוצאת הוולד ובשכלולו, ולכן נקראת שפרה, ע"ש שמשפירה את הוולד. והשנית היה עסקה להחזיק ביולדת ולעוזרה בדברים וקולות ותפלות, ולכן נקראת פועה, מלשון 'כיולדה אפעה'. ואמר שדיבר פרעה למיילדות העבריות ר"ל לכולנה, כי לא אמר לשתי המיילדות, אלא לפי שלכל המיילדות הרבות ההנה, דיבר וצוה זה, וכלן היו נחלקות לשתי אומניות ההם, וזה אמרו ששם האחת שפרה ושם השנית פועה".

יש שכתבו שפרעה הוא שנתן למיילדות את השמות, ברצונו להראות את אדנותו כמלך, ושהמיילדות התמרדו ולא השתמשו בשמות אלו. פירוש אחר מייחס את השמות להסוואת מהלך הרצה, בכך ששפרה ופועה היו נודעות כדואגות לתינוקות (פועה = בוכה על מות תינוקות) ועל כן לא יחשדו בהן שהרגו את התינוקות.

לעומת זאת, היו שדווקא דרשו את השמות שפרה ופועה לשבח וטענו שפרעה נמנע מלהשתמש בשמותיהן שפרה ופועה כדי לבזותן.

תפקידן

אל מול המספר הגדול של היולדות, עלתה השאלה כיצד יכלו שתי מיילדות לטפל בכל כך הרבה יולדות. רבי אברהם אבן עזרא, בפירושו לתורה הסביר: "שרות היו על כל המיילדות, כי אין ספק כי יותר מחמש מאות מיילדות היו, אלא אלו שתיהן שרות היו עליהן לתת מס למלך מהשכר, וככה ראיתי היום במקומות רבות".

לעומת זאת, אליהו שץ מראה חישוב שבאותה תקופה הייתה לידה אחת במוצע כל 8.2 שעות וטוען שבעבודה מאומצת שתי מיילדות מסוגלות לטפל בכלל האוכלוסייה של העבריות.

גזרתו של מלך מצרים

גזרתו של מלך מצרים, כפי שנמסרה לשפרה ופועה היא "אם בן הוא וְהִמָּתֵן אִתּוֹ וְאִם בַּת־הִיא וְחָיָה". לפני סיפורן של שפרה ופועה מופיע המניע של מלך מצרים לגזרה זו, והוא חששו מעם ישראל "פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאָנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל עַמְּאֵינוּ".

ונלחם בנו ועלה מן הָאָרֶץ". ספר הישר מייחס את ההחלטה להמית את הזכרים לעצה שנתן איוב למלך מצרים, שזו לשונה: "הנה אנחנו יריאים מהמלחמה זה ימים רבים, ונאמר: בפרות ישראל בארץ יגרשו אותנו מן הארץ כאשר תקראנה מלחמה. אם על המלך טוב יצא דבר מלכות מלפניו

ויכתב בדתי מצרים ולא יעבור, אשר כל זכר הילוד לעברים ישפך דמו ארצה. והיה בעשותכם הדבר הזה כאשר ימותו כל זכר בבני ישראל וחדלה מעלינו רעת מלחמותיהם".

מדרש שמות רבה לועג להחלטה להמית רק את הזכרים: "אמר לו הקדוש ברוך הוא: רשע! מי שנתן העצה הזאת טפש הוא, היה לך להרוג את הנקבות, אם אין נקבות אין זכרים, מהיכן ישאו נשים?! אשה אחת אינה יכולה ליטול שני אנשים, אבל איש אחד יכול

ליטול עשר נשים או מאה". בהמשך מנמק המדרש מדוע הורה מלך מצרים להחיות את הנקבות: "אלא כך היו אומרים: נמית הזכרים ונקח הנקבות לנשים, לפי שהיו המצריים שטופים בזימה" רש"י מעלה נימוק אחר להחלטת המלך להמית את הזכרים: "לא היה מקפיד אלא על הזכרים שראו אצטגניניו שעתיד להוולד בן המושיע אותם".

רבי חיים אבן עטר, בפירושו "אור החיים" קושר את הגזרה על הזכרים בלבד לחששו של מלך מצרים "ועלה מן הארץ" ומסביר: "והנה חכמה יעץ פרעה בדבר זה לבל יוכלו עלות מן הארץ, והוא כי באמצעות שיהרגו כל הזכר ויתרבו הנשים, והן האשה טוב למיטב טנדו ויתחברו נשים ישראל עם המצריים ויתחתנו בהם, ומעתה אין מציאות לעלות מן הארץ כשיהיו לעם אחד"

מדרש שמות רבה מסביר שמלך מצרים הורה למיילדות לעסוק בהמתה, ולא עשה זאת בעצמו, "כדי שלא יתבע הקדוש ברוך הוא ממנו, ויפרע מהן". רמב"ן, בפירושו לדברי מלך מצרים, "הָבָה נְתַחֲכֶמָה לֹו", מעלה הסבר אחר, המציג צעד זה כחלק ממדיניות כוללת של מלך מצרים, המתחשבת באילוצים שגם שליט נתון בהם: "לא

ראה פרעה וחכמי יועציו להכותם בחרב, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון. וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חנם כזה, כי עימהם הוא מתייעץ, ואף כי בני ישראל עם רב ועצום ויעשו עימהם מלחמה גדולה. אבל אמר שיעשו דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם... ואחרי כן ציווה בסתר למיילדות להרוג הזכרים על האֲבָנִים, ואפילו היולדות עצמן לא ידעו בהם". כלומר, בדרך זו ייראה מות הזכרים כמקרה שגרת של תמותת תינוקות בלידה, ולא כהמתה יזומה. כדי שהמיילדות יוכלו להמית את הזכרים תוך כדי הלידה, הן נזקקו לזיהוי מהיר של הילוד. מסכת סוטה מתייחסת לכך באומרה: "אמר רבי חנינא: סימן גדול מסר להן - בן פניו למטה, בת פניה למעלה". מדרש רבה נימק סימן זה: "אם פניו למטה, דעו שהוא זכר, שמביט באמו בארץ שממנה נברא. וכשהוא פניו למעלה, היא נקבה, שמבטת בבריתה בצלע." רש"י בפירושו למסכת סוטה וחזקוני בפירושו לספר שמות מביאים הסבר אחר לסימן זה: "כדרך תשמיש"

תגובת המיילדות

המיילדות לא צייתו להוראתו של מלך מצרים ונמנעו מלהמית את היילודים. הן הצטדקו בפני המלך בתירוץ הכוזב שאין סיפק בידן לעשות זאת, מפני שהנשים העבריות זריזות בלדתן ומקדימות ללדת לפני בואן.

ותיראן המיילדות את הַא־להים, ולא עָשׂוּ כַאֲשֶׁר דָּבַר אֵילֵהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וְתַחֲיִין אֶת הַיְלָדִים . וַיִּקְרָא מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַמִּיֻלְדֹת וַיֹּאמֶר לָהֶן: מִדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה וְתַחֲיִין אֶת הַיְלָדִים . וְתֹאמְרֶן הַמִּיֻלְדֹת אֶל פְּרֹעֶה: כִּי לֹא כְנָשִׁים הַמִּצְרַיִת הָעֵבְרִיִית כִּי חַיֹּת הֵנָּה – בְּטָרֶם תְּבוֹא אֱלֹהֵן הַמִּיֻלְדֹת וַיִּלְדוּ.

מהמילים "ותחיינו אתחיינו את הילדים" לומד מדרש שמות רבה את שבחן של המיילדות, ומציין שלא רק שלא המיתו את הילדים, אלא אף טרחו על איכות חייהם: "למה הוצרך הכתוב לומר ותחיינו את הילדים? יש קילוס בתוך קילוס, לא דין שלא קימו את דבריו, אלא עוד הוסיפו לעשות עמהם טובות. יש מהם שהיו עניות, והולכות המיילדות ומגבות מים ומזון מבתיהם של עשירות, ובאות ונותנות לעניות, והן מחיות את בניהן, הוא שכתוב: ותחיינו את הילדים." המדרש מוסיף ששפרה ופועה התפללו לשלום הוולד והיולדת, והקדוש ברוך הוא נענה לתפילתן.

שכרן של המיילדות

סיפורן של המיילדות מסתיים בשכר שקיבלו על פועלן: "ויהי כי יראו המיילדות את הַא־להים ויעשו לָהֶם בְּתִים".

פירושים שונים ניתנו לגבי מהות אותם בתים. במסכת סוטה נאמר: "רב ושמואל, חד אמר: בתי כהונה ולויה, וחד אמר: בתי מלכות. מאן דאמר בתי כהונה ולויה - אהרן ומשה, ומאן דאמר בתי מלכות - דוד נמי ממרים קאתי." אבן עזרא מפרש באופן דומה: "כטעם בית יעשה לך ה' (שמואל ב', ז', י"א) והטעם שהרבה זרעם, תגמול שכר שהחיו הן זרע ישראל."

פירוש אחר, שמופיע בתרגום סעדיה גאון, הוא שה"בתים" הם הגנה, שהמיילדות לא נענשו על שהפרו את הוראת פרעה. אבן עזרא מסביר את דברי רב סעדיה גאון, ומייחס את ההגנה לבתים ממשיים: "ויאמר הגאון כי עשה להם בתים שהסתירם שם ולא נמצאו". פירוש "מי השילוח" מרחיב את פירוש ההגנה דווקא לכיוון ההגנה הרוחנית, על סמך הזיקה שבין תחילת הפסוק לסופו, כלומר בין המעשה לשכרו: "דהנה יראת בשר ודם כשאדם מתירא מפני אדם אין בו ישוב הדעת, כי יראה הוא היפך מזה, אך יראת הש"י יש בה נייחא. וע"ז מורה ויעש להם בתים. כי בית מורה

על ישוב הדעת, וממילא כאשר היה להם ישוב הדעת מחמת יראת א-לקים לא היה להם שום פחד מגזירת פרעה, וזהו ויעש להם בתים".

אליהו שיץ כותב ש"עם גידול האוכלוסייה העברית נבנו בתי חולים (בתים) עבור המיילדות כדי לאפשר להן לטפל במספר ההולך וגדל של לידות". ניכר שכוונתו כאן היא שהבתים הם שכר של הצלחה עסקית.

לעומת פירושים אלו, רשב"ם מפרש את הבתים לא כשכר אלא כמעשה של פרעה, שנועד למנוע מהמיילדות להפריע לו במזימתו. כך כותב רשב"ם: "ויעש להם בתים - לשמרם פן ילכו לעבריות היולדות". באופן דומה, חזקוני, בפירושו השני, מציג את הבתים כהוראה של פרעה כמקום אליו יובאו היולדות העבריות ללדת כדי שהמיילדות תוכלנה להרוג את הילדים. הרב אליעזר אשכנזי מפרש שהבתים נעשו לעברים ולמיילדות גם יחד כדי שהמיילדות תהיינה קרובות ליולדות ותוכלנה להגיע אליהן בזמן ללידה כדי להרוג את היילודים הזכרים

הנצחתן

חוקר המקרא ד"ר נחום סרנה מעיר שציון שמן של שתי המיילדות, שפרה ופועה, בספר שמות, בעוד ששמו של מלך מצרים העומד מולן לוט בערפל, מלמד על סולם הערכים של המקרא.

שמותיהן של שפרה ופועה ניתנו ביהדות לארגוני חסד שנועדו לסייע ליולדות, בהם מכון פוע"ה, "יד שפרה" של חסידות ברסלב וארגון הסיוע ליולדות של נשי ובנות חב"ד, הקרוי "שפרה ופועה".

על שמן של שפרה ופועה רחובות בשכונת הדר הכרמל בחיפה ובבאר שבע ועל שמה של שפרה רחוב בשכונת קריית משה בירושלים.

רבניות המצפון הראשונות בהיסטוריה

פרשת שמות	אהרן לוי
-----------	----------

שם, על גדות הנילוס, מול שליט כל-יכול שריצוץ גולגולות היה תחביבו המועדף, ניצבו שתי נשים עבריות וקראו תיגר על עוצמתה של הגדולה בממלכות תבל. איזה לקח אקטואלי ניתן להפיק מסירוב הפקודה של המיילדות העבריות?

פעם אחר פעם צצה תופעת הסרבנות במדינת ישראל. פעם אלו סרבני הטייסת, לאחר מכן סרבני הפינוי ושוב סרבני הסיירת, ועוד היד נטויה

לאמתו של דבר ההתמודדות עם פקודה בלתי מוסרית אינה נחלתם של חיילים בלבד. היא יכולה להתרחש באופן דומה, אם כי פחות רעשני, גם בחיי היומיום. מנהל מפעל ליצור רעפים מבקש מחוקר פרטי להתקין מכשיר צייתות או מצלמה נסתרת באולם היצור על מנת שיוכל למנוע ריגול מסחרי או כדי לצפות מי מפועליו מתעצל בעבודתו. האם צריך החוקר להתחשב בתפישת מצפונו או שמא צריך הוא לחשוב על פיות ילדיו המשוועים לטרף? האם יש מקום למצפון ומוסר בעבודה ובעסקים? ואם כן עד היכן?

האם חובתו של חייל לבצע את פקודות מפקדיו חזקה כל כך עד שהיא יכולה לדרוש ממנו להתכחש לערכיו? ההיסטוריה מציגה בפנינו דוגמאות שונות, לכאן ולכאן.

דוגמא א'

"ב-1941.11.3 בוצעה האקציה הגדולה של "השיניים הצהובות", היא נמשכה שלושה ימים. המספר הכולל של היהודים שהוצאו באקציה זו היה 12.000 איש. אחרי האקציה הגדולה של "השיניים הצהובות" התכנסו בוילנה ראשי החוגים הדתיים לשיבה. בעקבות ישיבה זו יצאה משלחת אל מפקד הגטו יעקב גנס אשר הזהירה אותו שעל פי ההלכה אין הוא רשאי להסגיר יהודים לשלטון. גנס עם זאת היה משוכנע בצדקת דרכו ובסוף אוקטובר 1942 אחרי האקציה באושמיארה הצדיק את מעשיו באומרו: "אינני בטוח שכל אחד מבין את דברי, או שאנשים יצדיקו את מעשינו לאחר שנשתחרר מן הגטו, אולם זו דעתה של המשטרה. יש להציל את כל מי שניתן להציל ללא התחשבות ברגשותינו המוסריים."

נאמן למדיניותו המוצהרת השתתף גנס אישית בהעברת יהודים מגטו וילנה לפונאר, הוא עמד בשעת היציאה ופיקח על האקציה. (פסיקת רבנים בעניין סלקציות בתקופת השואה, פנינה פייג (1991,

דוגמא ב'

"ביום 22 ביולי 1942, ערב תשעה באב תש"ב, החל גירוש גטו וורשה במהלכו גורשו 70.000 מתוך 350.000 היהודים שחיו בו. למחרת התאבדו יו"ר היודנראט בגטו וארשה, אדם צ'רניאקוב, בשתיית רעל במשרדו בבניין הקהילה. לפני מותו כתב וכך כתב לפני מותו:

- "השעה 3.00 וארבעת אלפים כבר מוכנים ליציאה לדרך, תשעת אלפים מוכרח שיהיו מוכנים עד לשעה 4.00."

- "כל היהודים ללא הבדל גיל ומין לבד מן היוצאים מן הכלל יגורשו מזרחה, תמיד מזרחה. החל מהיום שעה 4.00, יש לשלוח ששת אלפים, זוהי מכסת המינימום היומית".

מודיעים לו זאת ב-22 ביולי בשעה 10.00 בבוקר... מקור התייסרותו הם היתומים שיגורשו והוא מתחנן עבורם ללא הרף, ב-23 ליולי הוא מבין כי אין לו ערובה שיינצלו.
וכך כתב:

- "אבל למה היתומים? הם החלשים ביותר, הם הקטנים ביותר... זה העתיד. אין להם שום אפשרות לעשות משהו בכוחות עצמם. הם רוצים שאני אהרוג את הילדים כמו ידי"...?

מוסר א' מול מוסר ב' – מי גובר?

אין זה מתפקידנו גם אין זה ביכולתנו לשפוט את מעשיהם של קדושי השואה. על כגון דא אמרו חז"ל "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו". ברם, מקום להתבוננות יש ויש.

אם נעיין בדבריו הקצרים של מפקד גטו וילנא, יעקב גנס, נגלה פרט מעניין. גנס טוען להגנתו כי הוא פועל על פי שיקולים קרים וריאליים נטולי רגשות מוסריים. הוא אומר: "יש להציל את כל מי שניתן להציל ללא התחשבות ברגשותינו המוסריים".

לשיטתו, אסור ש"רגשות מוסריים" יפריעו למהלכו התקין של שיקול הדעת הקר. אולם על פי מה פועל שיקול הדעת הקר של גנס? הרי הוא אומר בפירוש כי "יש להציל את כל מי שניתן להציל". וכי למה יש להציל את מי שניתן להציל אם לא בגלל הערך המוסרי של קדושת החיים?

נמצא אם כן, כי לא השכל הקר עומד כאן מול הרגשות המוסריים אלא קביעה מוסרית אחת מול קביעה מוסרית אחרת, ערך מוסרי כנגד ערך מוסרי. השאלה היא האם הצו המוסרי שלא לשתף פעולה עם הגרמנים הוא הדבר הנכון לעשותו, או שמא יש לשתף פעולה איתם על מנת להציל את מי שישאר בחיים, אם בכלל.

אין ביכולתנו להכריע מי מהם צדק, מפקד גטו וילנא גנס או מפקד גטו ורשא אדם צ'רניאקוב, אולם ברור הדבר כי בעוד צ'רניאקוב נשמע ל"צו מצפוני" מעיד על עצמו גנס כי הוא פועל "בניגוד לרגשותיו המצפוניים".

כאן מקום להניח את השאלה הבוערת - האם צו המצפון קודם לצו המדיני או שמא הצו המדיני חשוב יותר? את התשובה לשאלה קשה זו מספקת לנו פרשת השבוע.

פקודה בלתי מוסרית בעליל

בפרשת שמות מתארת התורה כיצד חל פיחות דרמטי במעמדם של בני ישראל . ממשפחה מבודדת הקרובה למלכות, הם הפכו לעם של עבדי עבדים. תהליך זה לא התרחש ביום אחד אלא באופן איטי ועקבי, מעין תכנית שלבים שטנית. היא החלה לאחר מותם של יוסף, אחיו ושאר בני דורו.

על פי דברי חז"ל המהפך שחל במעמדם של העברים נבע משתי טעויות שעשו . האחת – ראוותנות ממונית בעודם גרים בארץ לא להם . השנייה – "ההשתלטות" היהודית על מצרים.

שתי סיבות אלו סיפקו את חומר הבערה לשנאת המצרית. אך מכיוון שלשנאה צריך לחנך, נמצאה גם הסיבה מדינית כללית לשנאה זו. כשפרעה פונה אל עמו יודע הוא שהסיבות לשנאת נתיניו הן קנאה וחמדה אך הוא מבין כי אי אפשר להצדיק ולבצע מהפך כה קיצוני על סמך סיבות אלו, על כן הוא מספק להם סיבה מכובדת יותר .

"וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ, הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְנַעֲצוּם מִמֶּנּוּ. הֲבֵיאָה נְתַחֲפְמָה לּוֹ פֶּן יִרְבֶּה, וְנִהְיֶה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֶף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ; וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ" צריך להיזהר מהיהודים, אומר פרעה לנתיניו, הם מסכנים את שלום המדינה, הם גייס חמישי בתוכנו, צריך לרסן אותם" . הבה נתחכמה לו."

ההתחכמות הפרעונית הייתה פשוטה ומוכרת. "וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ . וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיִּיהֶם בְּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבָנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בְּשָׂדֵה, אֶת כָּל עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ" .

פרעה לא נסתפק ברעיון מחוכם זה. הוא גם בישל עבור העם העברי התחכמות אכזרית נוספת אשר יצרה את הרקע לתופעת הסרבנות הראשונה בהיסטוריה.

פרעה מוטרד מההתרבות העל-טבעית של העם העברי, מהנשק הסודי של העבריים - המאזן הדמוגרפי. הוא אוסף לארמונו את המיילדות העבריות, שפרה ופועה, ופוקד עליהן פקודה שלפי הקוד האתי העברי הייתה פקודה בלתי מוסרית בעליל. הוא מצווה עליהן: "בילדכן את העֶבְרִיּוֹת וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתן אותו וְאִם בַּת הִיא נְתַיְהָ." לא פחות ולא יותר - לרצוח תינוקות. אל נטעה לחשוב שפרעה היה אדם בלתי מוסרי. הוא פשוט לא נשמע לצו מצפוני שכן טובת האימפריה המצרית עמדה לנגד עיניו. מי יודע, אולי הוא בכלל ראה בפעולה זו סוג של המתת חסד?---

המיילדות ניצבו עתה בפני דילמה ערכית מסובכת. מצד אחד אם לא תצייתנה לצוו המלכותי אפשר שתוחלפנה באחרות, אכזריות יותר, כאלו שתהרוגנה לא רק את הזכרים אלא גם את הנקבות. וכל זאת מעבר לסיכון האישי הכרוך בקריאת תיגר על הוראה מפורשת של שליט כל-יכול. מאידך, כיצד בכלל ניתן להעלות על הדעת את האפשרות להרוג תינוקות שזה עתה נולדו? אין לך רצח אכזרי ומתועב מזה.

קריאת תיגר במצרים

לפני שנמשיך הלאה מוטב להתעכב קמעא על מנת להבין את הסיכון שהמיילדות נטלו על עצמן בסירוב פקודתו של פרעה. מסתבר שבהשוואה לנורמות השלטוניות של תקופת הפרעונים אפילו רודן כמו סאדם חוסיין יכול היה להיחשב שליט רחום וחנון.

"שלטונם של הפרעונים המצריים נבנה סביב האמונה שהם התגלמותו של האל הורוס וצאצאיו של האל רע, אל השמש. הם הזדווגו בדרך כלל עם אחיותיהם ובנותיהם כדי להימנע מדילול הדם האלוהי שבעורקיהם. פרעה נתפש כמי ששולט בטבע, דבר לא נסתר ממנו וכל רצונותיו התגשמו. הוא היה הכהן הגדול, השופט העליון, מפקד החילות והממשלה. הצדק הוגדר כמה שפרעה אוהב, והעוול - כמה שפרעה שנא. במשך למעלה מ-3000 שנה כונה מלך מצרים בכתובות קיר "מנתן ראשים". הוא תואר כשהוא גורר שבוי חסר ישע בידו השמאלית, בעוד היד הימנית אווזת באלת השרביט לצורך ניפוץ גולגולתו. שליט שדברו היה חוק ולא יעבור, והעניש עבריינים בכריתת אפם ואוזניהם, בשיפודם דרך החלחולת או פעירת פצעים בגופם. לאחר מותם הועמדו נשמותיהם של נתיני פרעה למשפט שבו הואשמו ב-42 חטאים שונים, כמעט כולם הפרות של חוקי המדינה." ("אי ציות ודמוקרטיה", "יורם חזוני")

זהו אפוא הסיכון לתוכו הכניסו המיילדות את עצמן, אך הן לא היססו וקבעו את התקדים ההיסטורי.

עדיין נותר לנו להבין במדויק את טיב השיקולים ואת מהלך החשיבה שהנחה אותן שהרי נפשות מוטלות על הכף, אבל אפשר כבר לקבוע כי התקדים נקבע. "ותיראנו המילדות את האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים, ותחיינו את הילדים". זוהי העדות העתיקה ביותר המצויה בידינו המתארת בפשטות מהממת את תופעת הסרבנות.

לא זו בלבד שלא בצעו המיילדות את הצו והפרו בגלוי את הפקודה המלכותית אלא אף הקפידו בדברים שקודם לכן לא נזהרו בהם כפי שמתאר זאת בעל ה"אור החיים": "רז"ל אמרו (שמו"ר א טו) שהיו מספקות להם מים ומזון, וצריך לדעת למה לא היו עושים להם כן מקודם? אלא,

שמקודם לא נתנו דעתם על מצווה זו לספק מים ומזון. ואחר שצווה להן פרעה חששו שיהיו נחשדים שאם ימות אחד מהנולדים שהם הרגוהו, לזה להוציא עצמן מהחשד השתדלו להחיות אפילו מי שימות מיתת עצמו מחסרון הסיפוק.

"עוד ירצה לומר, להיות כי מן הדרך הוא כשיגזור מלך דבר על כל פנים בתחילת הגזרה דבר מלך חזק, ואימת מלך רועשת לבל עבור עליה, ובאורך הימים אחר הגזירה היא רופפת. ולזה הודיע הכתוב כי הצדקניות הללו בטלו גזירת מלך סמוך לגזירה והוא אומרו "ולא עשו", ואימתי? "כאשר דיבר"... ואדרבה ספקו מזון ובטלו דבריו סמוך לגזירה".

שיקולי סרבנות

הכרעתן המצפונית של המיילדות שלא להישמע לפקודת המלך לא הייתה אוטומטית ואם הייתה כזו לא הייתה מקבלת חשיפה תורנית שכזו. ההכרעה הייתה הכרעה מוסרית המבוססת על עקרונות ערכיים. ואכן הפסוק מדגיש "וְנִתְיָאֲנָן הַמִּיֻלְּדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כְאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים מִלֶּךְ מִצְרָיִם", כלומר לא השכל בלבד הוביל למסקנה זו, וגם לא הרגשות המוסריים כי אם יראת הא-לוקים. ה"אני העליון" שלהן לא הסכים לשיתוף פעולה אכזרי זה.

אמנם יש הבדלים מסוימים בין הסרבנות העברית אז לבין הסרבנות הצבאית בימינו. אז המיילדות סרבו לפקודה של שליט אכזר, המדכא את הקיום הלגיטימי של אומה שלימה בארץ לא להם. ואילו כיום הסירוב הצבאי של החייל הוא לפקודת המפקד הצבאי שמונה על ידי העם שלו בארצו ובמדינתו. אולם אין אלו הבדלים מהותיים, מה שקובע הוא העיקרון שאין האדם מוכן לבצע פקודות שבעיניו הן בלתי מוסריות.

עם זאת ראוי שניתן את דעתנו לעניין מהותי אחד המבדיל הבדל משמעותי בין המקרים והוא - מי אומר לו לסרבן שהפקודה שקיבל אינה מוסרית? בעוד שהסרבן הצבאי מסרב פקודה מחמת שפיטתו הסובייקטיבית, הסרבניות העבריות הקדומות סרבו בשם הא-לוקים. זהו הבדל מהותי שאין להקל בו ראש.

טענתם של השוללים את תופעת הסרבנות היא - מי נתן לסרבן את הכלים להחליט מה מוסרי ומה לא? וכי הוא יותר מוסרי מאתנו? וכי המפקד הישראלי אינו אדם מוסרי הפועל על פי אותו קנה מידה מוסרי של הסרבן? וכי הסרבנים נאורים יותר, עדיני נפש יותר מאתנו?

זו הטענה האמיתית שיש להציב מול הסרבנים. הסרבנים מחליטים בעצמם שתי החלטות. האחת - האם המעשה מוסרי או לא. השנייה - האם לבצע את הפקודה הבלתי מוסרית או לא. כאן יש

מקום לקלקולים" שהרי יכול להיות שהמניע האמתי המסתתר מאחורי הסירוב היא עצלות או טעם פוליטי כלשהו ואם כן פעולת הסירוב מתרוקנת מתוכנה המוסרי ונעשית לכלי ניגוח קטנוני.

לעומת זאת בפני המיילדות העבריות לא עמדו שתי החלטות. הן לא התלבטו בשאלה האם הרג תינוקות הוא דבר מוסרי או לא. את זה כבר החליט עבורן הא-לוקים. להן לא נותר להחליט האם הן מטות אוזן לצו הא-לוקי או לא. זוהי סרבנות טהורה וזכה שאי אפשר להטיל דופי במניעיה.

סרבנות זו עמדה לעם היהודי בכל גליותיו והיא שעמדה לאבותינו ולנו. שימור המוסר היהודי נבע מכך שאת העקרונות המוסריים לא קבע העם היהודי בעצמו. עקרונות אלו א-לוקיים היו ולפיכך לא נאלץ העם היהודי לאורך גלותו להתלבט בשאלה מה מוסרי ומה לא. נותר לו רק להחליט אם לבצע פעולות הסותרות מוסר זה או לא.

אם תופעת הסרבנות החדשה עונה לעקרונות אלו הרי שאני בעד. סרבנות מסוג זה יש לעודד, אך לא במסגרת הצבאית. המיילדות העבריות היו מוכנות לשלם את מחיר סרבנותם. אם חושב החייל המאמין כי פקודות הצבא אינן עולות בקנה אחד עם אמונתו יתכבד נא ויפשוט את מדיו. הוא אינו יכול לסרב פקודה ולהישאר חייל. אם תופעת הסרבנות החדשה אינה עונה לעקרונות אלו הרי שיש להתנגד לה ולו מפני שמחללת היא את הסרבנות היהודית הטהורה, דבר הגורם להשחתת כוחנו המוסרי.

אי-ציות לפקודות לא מוסריות

מאת הרב לורד יונתן זקס ז"ל

שפרה ופועה הן מן הגיבורות הגדולות של ספרות העולם. הן הראשונות שלימדו את האנושות על גבולותיו המוסריים של הכוח.

פרקי הפתיחה של ספר שמות מטילים אותנו אל נהר עלילתי גועש. כמעט בחטף הופכים בני ישראל ממיעוט מוגן לעבדים. משה מתגלגל מנסיך מצרי לרועה מדייני, ואז, במפגש משנה-היסטוריה בסנה הבוער, נעשה למנהיגם של בני ישראל. אבל דווקא אפיזודה קטנה בפרשה, הנתפסת תדיר כצדדית, ראויה להיחשב נקודת מפנה בתולדות האנושות. גיבורותיה הן שתי נשים מְרשימות, שפרה ופועה.

איננו יודעים מי הן היו. התורה מקמצת בדברים, ומספרת רק שהן היו מיילדות שנצטווו בידי פרעה "בילדכן את העֶבְרִיּוֹת וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתן אותו וְנָאֵם בת היא וְחָיָה." ("שמות א, טז.) מובנו הפשוט של הביטוי "המיילדות העבריות" הוא מיילדות שהינן עבריות, וכך הבינו רוב המפרשים והמתרגמים. אך אפשר להבינו גם כ"המיילדות את העבריות", ולסבור שהן עצמן היו מצריות. כך הבינו יוספוס, אברבנאל ושד"ל. לטענתם, אין זה סביר שפרעה ייעד נשים עבריות להיות חלק ממנגנון השמדת העם העברי.

כך או כך, הן סירבו למלא את הפקודה: " וַתִּירָאֵן הַמַּיִלְדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵיךָ מִלֶּךְ מִצְרַיִם, וַתַּחֲיֶינָן אֶת הַיְלָדִים. " (א, יז). זהו המקרה הראשון של אי-ציות אזרחי המתועד בהיסטוריה: סירוב למלא פקודה שנתן האיש החזק ביותר באימפריה החזקה ביותר בעולם העתיק, פשוט מפני שהיא לא מוסרית, לא אתית ולא אנושית.

מן הכתובים משתמע שהן עשו זאת בלי רעש וצלצולים. כשפרעה דרש מהן להסביר את התנהגותן, הן ענו: "כי לא כְּנָשִׁים הַמְצַרְיֹת הָעֶבְרִיֹּת כי חיות הנה – בְּטָרֶם תבוא אלהן הַמַּיִלְדוֹת וְיִלְדוּ. (א, יט), כלומר הנשים העבריות יולדות עוד לפני שהמיילדת מגיעה. על כך לא הייתה לפרעה תשובה. הנון-שלנטיות של ההתרחשות כולה מעלה על הדעת ממצא בולט באשר לחסידי אומות העולם בימי השואה: הדבר היחיד המשותף לרובם הגדול הוא שהם סברו שאינם עושים שום דבר מיוחד. לא פעם, זהו אות ההיכר של גיבורים מוסריים: שהם אינם רואים עצמם גיבורים מוסריים. הם עושים מה שהם עושים מפני שכך מצופה מכל אדם לעשות. לכך מכוון הכתוב, כנראה, באומרו " וַתִּירָאֵן הַמַּיִלְדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים, וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵיךָ מִלֶּךְ מִצְרַיִם, וַתַּחֲיֶינָן אֶת הַיְלָדִים: "בלקסיקון של התורה, "ירא א-לוהים" הוא אדם בעל חוש מוסרי.

יותר משלושת אלפים שנה עברו משעה שהמיילדות עשו מה שעשו עד שהמעשה שלהן התקדש בחוק הבינלאומי. הנאשמים הנאצים במשפטי נירנברג ב-1946 טענו להגנתם שהם רק מילאו פקודות שניתנו בידי ממשלה חוקית שנבחרה באורח דמוקרטי. על פי דוקטרינת הריבונות הלאומית, לכל ממשלה יש זכות לחוקק חוקים משלה ולנהל את ענייני ארצה. נדרש מושג משפטי חדש, "פשע נגד האנושות", כדי לבסס את אשמתם של מתכנני רצח-העם ומנהליו.

עיקרון נירנברג נתן תוקף חוקי למה שהמיילדות הבינו מעצמן: שיש פקודות שאסור למלא, מפני שאינן מוסריות. החוק המוסרי נשגב מחוק המדינה, ובעת התנגשות הוא גובר עליו. כשאלתם הרטורית של חז"ל, "דברי הרב [כלומר הקדוש ברוך הוא] ודברי תלמיד [כלומר אדם] – דברי מי שומעים?"

משפטי נירנברג לא היו הפעם הראשונה שסיפור המיילדות השפיע על מהלך ההיסטוריה. בימי הביניים אסרה הכנסייה לתרגם את התנ"ך ללשונות מקומיות, מתוך מחשבה שיִדע הוא כוח ולכן מוטב שיישמר בידי הכמרים בלבד. שלוש התפתחויות שאירעו במאה ה-16 שינו מציאות זו לבלי שוב. הראשונה הייתה הרפורמציה. בסיסמתה "סְנֶלְהָ סְקְרִיפְטוּרָה", "כתבי הקודש לבדם", היא העמידה את התנ"ך ואת הברית החדשה במרכז החיים הדתיים. שנייה הייתה התפשטות מכבש הדפוס, שהומצא באמצע המאה ה-15. הלותרנים האמינו שהמצאה צעירה זו היא יד ההשגחה; א-לוהים הוריד לעולם את מכבש הדפוס כדי שמשנת הכנסייה הפרוטסטנטית תופץ בעולם.

שלישית הייתה העובדה שלמרות האיסור היו אנשים שתרגמו את התנ"ך ואת הברית החדשה. ג'ון ויקליף וממשיכיו עשו זאת במאה ה-14, אך המשפיע ביותר היה ויליאם טינדייל, שהחל לתרגם את הברית החדשה ב-1525 ותרגומו זה היה הנוסח האנגלי הראשון של הברית החדשה שהודפס. הדבר עלה לו בחייו. כשהמלכה מרי הראשונה החזירה את אנגליה אל הכנסייה הקתולית, פרוטסטנטים אנגלים רבים נמלטו לז'נבה הקלוויניסטית, ושם שקדו על תרגום חדש, על בסיס תרגומו של טינדייל. תרגומם זכה לכינוי תנ"ך ז'נבה. הוא הודפס במהדורת כיס זולה, וכך הוברחו עותקים רבים לאנגליה.

עתה, כשהם יכולים לראשונה לקרוא בתנ"ך בעצמם, גילו אנשים רבים כי בכל הקשור למלוכה התנ"ך הוא מסמך ממריד. הוא מספר כיצד אמר הא-ל לשמואל שבני ישראל המבקשים למנות מלך מואסים בעצמם בו, בא-ל, כריבונם היחיד. הוא מתאר בצבעים חיים כיצד העזו הנביאים לקרוא תגר על מלכים – אך לא על מלכות השם. והוא מספר את סיפורן של המיילדות, שסירבו למלא את פקודת פרעה. בהערות השוליים שלו שיבח תנ"ך ז'נבה את הסירוב הזה, ומתח ביקורת רק על כך שהן שיקרו כשהסבירו לפרעה את מעשיהן. כך אומרת ההערה שם: "מריין מוצדק, אך התחזותן רעה". המלך ג'יימס הבין היטב את משמעותו המפחידה של משפט אחד זה: הפרכה קטגורית של רעיון הסמכות הא-לוהית של המלכים. בשם יראת הא-לוהים יוכלו אנשים להמרות את פי מלכם. את פיהו שלו למשל.

משהבין שלא יוכל לסכור את שיטפון התנ"כים האנגליים מז'נבה החליט המלך ג'יימס לתת את חסותו להכנת גרסה אנגלית חדשה, וזו הופיעה ב-1611. אך הנזק כבר נעשה, וזרעי מה שעתידי היה להיות המהפכה האנגלית נזרעו. לכל אורך המאה ה-17, הכוח המשפיע ביותר בפוליטיקה האנגלית היה, בלי שום מתחרים, התנ"ך בהבנתו הפוריטנית. "האבות הצליינים", נוסעי האונייה מיפלאוור ב-1620, לקחו איתם את האמונה הזו אל מסעם – המסע המכונן של ארצות הברית.

כמאה ומחצית המאה לאחר מכן פעל רדיקל אנגלי אחר, תומס פיין, שלהגותו הייתה השפעה מכרעת על המהפכה האמריקנית. נייר-העמדה שלו 'שכל ישר' הופיע באמריקה בינואר 1776, ונמכר מיד במאה אלף עותקים: רב-מכר ענק במושגי הזמן והמקום. פיין היה אתאיסט, אך עמודי הפתיחה של חיבורו, המוקדשים לצידוק מרידות נגד מלכים עריצים, מבוססים כולם על ציטוטים מהתנ"ך. באותו רוח עיצב בקיץ של השנה ההיא בנג'מין פרנקלין את הצעתו לסמל הרשמי של המדינה המתהווה: ציור של המצרים (כלומר האנגלים) טובעים בים סוף (כלומר האוקיינוס האטלנטי), עם הכיתוב "מרד בעריצים הוא ציות לאלוהים". תומס ג'פרסון נפעם כל כך מהמשפט הזה, שהמליץ להשתמש בו בסמל מדינת וירג'יניה, ובהמשך שילב אותו בסמלו האישי.

סיפור המיילדות הוא חלק מחזון רחב יותר, המובלע בתנ"ך כולו: שהזכות עליונה על הכוח, ושאפילו עם א-לוהים עצמו אפשר לריב את ריב הצדק; והרי את זאת הסמיך א-לוהים את אברהם לעשות. הריבונות שייכת בסופו של דבר לא-לוהים, ועל כן כל מעשה או פקודה אנושיים העוברים על רצונו הם חריגה מסמכות.

רעיונות מהפכניים אלה נמצאים בפילוסופיה הפוליטית של המקרא.

ובכל זאת, דווקא הסיפור הזה, דווקא אומץ ליבן של שתי נשים מיוחדות, הוא אשר חולל את התקדים שכעבור אלפי שנים יצטט ההוגה האמריקני הנרי דיוויד תורו במסתו הקלאסית "אי-ציות אזרחי" (1849) "זו, מצדה, השפיעה על מהאטמה גנדי ועל מרטין לותר קינג במאה העשרים. סיפורן נחתם בנימה מלבבת. הכתוב מספר, "וַיֵּיטֵב אֱלֹהִים לְמִילֵדָתָהּ, וַיִּרְבְּ הָעָם וַיַּעֲצֻמוּ מְאֹד. וַיְהִי כִּי יָרְאוּ הַמִּילֵדָתָהּ אֶת-הָאֱלֹהִים, וַיַּעַשׂ לָהֶם בְּתִים" (כ-א).

מהם ה"בתים" שא-לוהים "עשה" למיילדות? שד"ל מפרש שהשם נתן להן משפחות משלהן. הוא מסביר שמיילדות רבות הן עקרות, והא-ל בירך את שפרה ופועה בילדים כפי שעשה לשרה, רבקה ורחל.

גם פרט זה איננו שולי. בכל ספרות יוון הקלאסית, הדבר הקרוב ביותר לרעיון האי-ציות האזרחי נמצא בסיפורה של אנטיגונה – האישה שהתעקשה לקבור את גופת אחיה פוליניקס בניגוד לפקודתו של המלך קריאון שהכריז כי האח בגד בתּי. "אנטיגונה" של סופוקלס היא טרגדיה: הגיבורה מוכרחה למות בגלל נאמנותה לאחיה ואי-ציותה למלך. התנ"ך איננו טרגדיה. בעברית המקראית אפילו אין מילה שמשמעותה "טרגדיה" במובנה היווני של המילה. אדם שעשה טוב מתוגמל, לא נענש, מפני שהעולם, יצירת האומנות של א-לוהים, הוא מקום שבו התנהגות מוסרית היא מבורכת, והרע, במוקדם או במאוחר, מובס.

שפרה ופועה הן מן הגיבורות הגדולות של ספרות העולם. הן הראשונות שלימדו את האנושות על גבולותיו המוסריים של הכוח.

